

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-66-02>
УДК 930.2:311.314:314.117-058.51(477.54)”178/179”

Олена Воротинцева

аспірантка

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: helenahr88@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8427-3027>

**ОБЛІК ЖЕБРАКІВ ТА КАЛІК НА ТЕРИТОРІЇ
СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ РЕВІЗЬКИХ КАЗОК
ХАРКІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА)**

Стаття присвячена дослідженню особливостей оподаткування та персонального обліку населення Слобідської України наприкінці ХVІІІ ст. Метою дослідження є аналіз інформаційного потенціалу первинних матеріалів перепису населення (ревізських казок) та супровідної діловодної документації на прикладі персонального обліку жебраків та калік, що проживали в Харківському намісництві. Продемонстровано основні етапи еволюції процедури переписів населення з урахуванням регіональних особливостей. На матеріалах Слобідської України доведено, що стабільну фіксацію різних податних категорій населення в регіоні впроваджено не раніше першої чверті ХVІІІ ст. Переписи населення Слобожанщини

Як цитувати: Воротинцева, О. Облік жебраків та калік на території Слобідської України наприкінці ХVІІІ століття (за матеріалами ревізських казок Харківського намісництва). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 66, 2024, с. 39-54. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-66-02>

How to cite: Vorotyntseva, O. Documenting Vagrants and 'Cripples' in Late-18th-Century Sloboda Ukraine (Evidence of Revision Lists from the Kharkiv Viceroyalty). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*, no. 66, 2024, pp. 39-54. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-66-02> (In Ukrainian)

© Воротинцева О., 2024

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

протягом всього XVIII ст. відрізняються варіативністю формуляра, своєрідними підходами до персонального обліку та верифікації результатів ревізій. Четверта ревізія (1782–1783 рр.) охопила все податне населення регіону й більшість неподатних соціальних станів, які раніше не підпадали під подушні переписи. Унікальність цих переписів полягає в тому, що їх проводили лише протягом останніх двох десятиліть XVIII ст. Окрім стандартної облікової інформації, зазначені ревізькі казки містили додаткові біографічні дані, які дозволяють побудувати колективний портрет окремої соціальної групи. Жебраки та каліки Слобожанщини представлені в комплексі обліково-статистичної документації як численна категорія населення, що потребувала уваги та опіки місцевих органів влади. Залучення методів джерелознавчого дослідження дозволило відзначити особливості перепису населення, пов'язані з функціонуванням регіонального бюрократичного апарату. Проведене дослідження розширює коло масових джерел, які можуть стати в пригоді для історико-демографічних, генеалогічних, просопографічних розвідок, а також наукових студій з історії медицини та повсякдення людей маргінесу в історії Слобідської України.

Ключові слова: Слобідська Україна, ревізькі казки, подушні переписи, каліки, жебраки, Харківське намісництво.

Персональний облік населення Слобідської України почався в другій половині XVII ст., а остаточно сформувався внаслідок реформ Петра I в першій чверті XVIII ст. Заміна подвірного оподаткування подушним вимагала персонального обліку податних станів, тому для вдосконалення системи перепису населення в 1718 р. цар підписав указ «Про введення ревізії...» (О введении ревизии). Одиницею обліку стала «ревізька душа», що вносилася під час проведення перепису в іменні списки — ревізькі казки. Від 1718 р. було проведено ще дев'ять ревізій, які охопили майже всю територію Російської імперії (за винятком Польщі, Фінляндії та Закавказзя), а методика їх проведення та фіксації щоразу вдосконалювались. Результати ревізій були основою для оподаткування та виконання військового обов'язку до середини XIX ст.

Крім податних станів, ревізії охоплювали й неподатне населення, але низку соціальних категорій взагалі не включали до перепису. Зокрема, перша, друга та шоста ревізькі казки не враховували жіноче

населення. На більшості територій імперії не проводили спеціальні переписи дворян, священнослужителів, іноземців «різних націй», домашніх учителів, людей творчих професій, інвалідів та ін. Проте саме переписи окремих соціальних верств досліджуваного періоду мають свої особливості як за формуляром, так і за масштабами їх проведення. Дослідження первинних матеріалів переписів згаданих соціальних верств на прикладі окремого регіону може надати унікальні дані щодо їх генеалогії, просопографії, історії благодійності та повсякденного життя.

Метою статті є виявлення інформаційного потенціалу матеріалів ревізії жебраків та калік Харківського намісництва в період 1782–1783 рр.

Матеріали ревізій населення серед дослідників історичної демографії є доволі популярним джерелом. Вперше їх використав географ І. К. Кирилов для статистичного опису губерній Російської імперії за 1726–1727 рр. (Kirilov 1831). Пізніше матеріали ревізійських казок почали застосовувати з науковою метою, насамперед для вивчення питання приросту населення. Одним із перших, хто намагався дослідити проблему природного приросту в окремих соціальних групах на основі подушних переписів, був В. Н. Каразін (Karazin 1910, 384–394).

У радянський період інтерес до цієї проблематики був надовго втрачений і відновився лише у 1950-х рр. із виходом статті О. П. Под'япольської (Pod'japol'skaja 1952, 311–321). Історик В. М. Кабузан активно залучав матеріали ревізій для дослідження народонаселення та міграцій (Kabuzan 1963). Сучасні науковці також використовують результати переписів населення у своїх дослідженнях, особливо для вивчення демографічних процесів на півдні України. Серед них А. В. Бойко (Bojko 2000), В. В. Ликова (Lykova 2007, 345–351), Н. О. Гончарова (Honcharova 2003, 8–15), А. В. Гедьо (Hed'o 2009, 551–562). У зарубіжній історіографії тему ревізійних переписів порушували Дж. Б. Еверетт (Everett 2018, 49–67) та Б. Фельдблум (Feldblyum 1998, 59–69). Проте нині немає спеціальних робіт, присвячених дослідженню регіональних особливостей проведення та документування ревізій

на території Слобідської України. Окрім того, ревізькі казки до цього часу не ставали джерелом для вивчення жебрацтва й каліцтва як у межах Російської імперії, так і на прикладі окремого регіону.

Джерельна база дослідження представлена законодавчими актами (Instrukcija Slobodskoj gubernii; O vvedenii revizii; Ob uchinenii vo vsej Imperii; Uchrezhdenija dlja upravlenija), якими регулювався сам процес ревізії, підсумковими матеріалами перепису, а також діловодною документацією Харківського намісницького правління та Казенної палати, що утворилася внаслідок підготовки, проведення та верифікації результатів перепису населення. Ревізька казка на жебраків і калік Харківського намісництва за 1782 р. та діловодна документація до неї збереглися у вигляді окремої справи у фонді Харківської Казенної палати Державного архіву Харківської області (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, spr. 39).

Безпосередня організація процедури перепису, зберігання та використання матеріалів ревізій з другої половини XVIII ст. була покладена на Казенні палати. Ці адміністративно-фінансові установи виникли в часи правління Катерини II, коли 7 листопада 1775 р. було оприлюднено «Установи для управління губерній Всеросійської імперії». В 9-му розділі «Про посаду Казенної палати» визначалися її основні функції, а саме збирання відомостей про кількість населення, проведення ревізьких казок, відбір інформації про прибутки й витрати, ревізії коштів, винний відкуп і підряди, утримання казенних і публічних споруд тощо (Uchrezhdenija dlja upravlenija, 240–241). У 1779 р. було створено повітові Казенні палати, які були в підпорядкуванні губернських (намісницьких) палат. Саме там зберігався один з примірників ревізьких казок, другий залишався у повітового скарбничого.

Матеріали ревізій дозволяли визначити не тільки загальну кількість, але й етнічний склад народонаселення, географічне розміщення, а також виокремити міське та сільське населення. До актів обліку, які укладали поміщики або їх управителями (у поселеннях державних селян — старости чи отамани, у містах — представники міського управління), включалися мешканці певної території із зазначенням віку, соціального та сімейного стану.

Строки складання переписних листів за ревізькими казками були досить розтягнуті в часі, що нерідко призводило до бюрократичної тяганини, подвійного обліку населення та недообліку. Цьому сприяло ще й те, що враховували не фактичних, а приписних жителів, тобто юридично пов'язаних з цією локацією незалежно від місця фактичного проживання. Тому зазвичай роком проведення ревізії дослідники вважають її «основний рік», протягом якого було враховано найбільшу кількість населення (Hed'o 2009, 552).

У періоди між основними переписами ревізькі казки уточнювали: зокрема проводили фіксації наявності особи на момент поточного обліку, а в разі її відсутності фіксували причину («помер», «у бігах», «переселений», «у солдатах», «у засланні» тощо). Всі уточнення приписували до наступного року, тому кожен «ревізьку душу» вважали наявною до наступної ревізії навіть після смерті людини (Kabuzan 1963, 118), що дозволяло державі, з одного боку, підвищувати подушні збори, а з другого, створювало умови для фальсифікацій. На осіб, випадково чи навмисно пропущених під час основних переписів, складали додаткові ревізькі казки.

Скасування полкового устрою на території Слобідської України спричинило поступову уніфікацію методів проведення переписів населення й документування їх результатів. Крім того, ревізії останніх десятиліть XVIII ст., на відміну від попередніх переписів, охопили майже всі категорії населення регіону (Kabuzan 1963, 122). Отже, саме переписи населення досліджуваного періоду мають особливості як за масштабами проведення, так і за формуляром.

Проведення чергової ревізії населення імперії було оголошено маніфестом Катерини II від 16 листопада 1781 р. (Ob uchinenii vo vsej Imperii, 304). Починаючи з 1719 р., це була вже четверта ревізія, проте в Харківському намісництві вперше було переписане все податне населення (до 1–3 ревізьких казок на Слобожанщині потрапляли лише окремі категорії, такі як служилі люди, «піддані малоросіяни», «монастирські черкаси» тощо). Також була врахована переважна більшість неподатного населення всієї території Російської імперії, тому В. М. Кабузан уважав четверту ревізію найуспішнішою за всю історію адміністративного обліку в країні (Kabuzan 1963, 69).

За організацію та проведення ревізії в Слобідській Україні відповідала Харківська намісницька канцелярія. Облік калік та жебраків проводився в 1782 р. згідно з «інструкцією про ревізію 743 і Слобідської губернії 765 років» (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, спр. 39, арк. 46). Це означає, що під час попереднього перепису також враховувалися люди цієї соціальної групи, але ревізійні матеріали не збереглися до наших днів.

У п'ятому пункті «Інструкції Слобідської губернії губернатору з губернською та провінційними канцеляріями» від 6 липня 1765 р. наведено детальні умови взяття на облік людей з обмеженими фізичними можливостями: «5. Про тих, хто через каліцтво не може сплачувати окладні гроші. Під час минулого перепису від Комісії, як вона представляє, від різних поміщиків було пояснено, що за окладами гроші стягувати неможливо з хитаючихся жебраків, поміж яких є й такі, хто, уникаючи платежу, прикидаються хворими, але насправді можуть працювати і надавати послуги, інші ж неповнолітні, блукаючи, привчаються до одних лише витівок та лишаються без будь-якого придбання собі добра і жодного прибутку, схожого з суспільством, не приносять. Для запобігання цим непристойностям та збереження казенного збору абсолютних калік, не маючих домівок, не володіючих руками та ногами, сліпих і тих, що ніяких робіт виконувати не можуть, відтепер при свідченні та подачі казок по можливості в Міських Канцеляріях оглядати. А якщо з'являться такі, яким хвороба не дасть дійти до Канцелярії, то ревізорам по присяжній посаді вчиняти їм огляди та рапортувати в Канцелярію; і коли по тих оглядах виявляться такі, що через свої хвороби дійсно заробити підлягаючих скарбниці окладних грошей не можуть, тих приписувати до церковних богаділень, даючи їм від тих Канцелярій укази, що вони за оглядом дійсно скалічені, і таких надалі від платежу звільняти» (Instrukcija Slobodskoj gubernii, 182–183).

В «Інструкції...» також було зазначено, що коли жебраки постійно живуть і за це працюють у господарів, останні мають сплачувати за них податок. Якщо жодна родина не захоче брати до себе таких людей, то за них податок має сплачувати «мир». Для того щоб каліки

чи жебраки не залишали населені пункти, їх залучали до будь-яких посильних робіт. Якщо ж вони бажали переїхати на роботу до іншого міста або села, їм дозволялося отримувати паспорти на суворо визначений термін. Відлучатися без документів було заборонено, а тих жебраків, які виїхали без паспорта, вважали втікачами («біглими») (Instrukcija Slobodskoj gubernii, 183).

З кожного із 15 повітів Харківського намісництва в Казенну палату були надані рапорти городничого та/або земського суду з доданими до них списками калік. Списки оформлювали у вигляді таблиць, що містили від 3 до 6 стовпців з такими даними: порядковий номер, назва населеного пункту, імена калік, що там проживали, їхній вік, наявні хвороби, імена та вік їхніх дітей, загальна кількість дітей, наявність родичів і майна, причина (іноді рік) виключення з подушного окладу.

Найменш інформативними були таблиці, які мали лише з 2-го по 4-й із вищезазначених пунктів, тобто до яких додавали тільки імена та прізвища (іноді по батькові), вік і хвороби. Такі рапорти надав, наприклад, Краснокутський городничий Данило Шенгелідзев (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, спр. 39, арк. 92–94) та Білопільський Нижній земський суд (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, спр. 39, арк. 448–459).

Не обходилося і без бюрократичних зволікань. 5 травня 1783 р. Харківське намісницьке правління надіслало до Казенної палати повідомлення про те, що Білопільський земський суд має якнайшвидше переробити рапорт та заповнити його без жодних недоліків, а за недобросовісне ставлення або затримку подачі відомостей «вчинити з тим судом за законами». Відповідно вже 26 травня Білопільський суд надав новий рапорт, який був максимально повним і враховував навіть хвороби дітей в осіб з інвалідністю (за наявності) та інформацію, чи були ці діти включені до подушного окладу за попередньою ревізією (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, спр. 39, арк. 461–487). Подібні службові розслідування можуть слугувати прикладом наявності систематичних порушень під час проведення переписів. З другого боку, це свідчить також про пильний контроль роботи провінційних чиновників з боку намісницького правління.

Окремим списком подавалася відомість на калік, що проживали в церковних богадільнях. Також слід вернути увагу на відомості про тих осіб, які через хвороби були виключені з подушного окладу, але на момент проведення ревізії за рішенням земського суду виявилися придатними до роботи. Наприклад, у слободі Хухра Охтирського повіту 60-річний Зиновій Васильєв син Коновалов мав «тимчасову падучу хворобу» і міг виконувати посильну роботу. Напевно, малося на увазі, що напади епілепсії траплялися в нього досить рідко. У слободі Кириківці двоє дітей — Тарас Іллін син Куліченко, 11 років, та Ігор Кирилів син Дем'яненко, 10 років — були включені до подушного окладу після вилікування від хвороб, які вони мали раніше. Які саме це були захворювання, у відомості не зазначено (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, спр. 39, арк. 398 зв.).

В 1783 р. на основі поданих до Харківської Казенної палати списків було складено «Генеральну відомість на жебраків та калік Харківського намісництва». Її формуляр являє собою таблицю на двох сторінках і містить такі пункти:

1. «Звання калік» — прізвище, ім'я, по батькові та звідки людина родом;
2. «Їм від народження років» — вік на момент проведення ревізії;
3. «Хто має дім, нерухоме майно і родичів»;
4. «Якими хворобами одержимий»;
5. «Кого з калік в оклад покласти або від того звільнити»;
6. «У тих калік діти»;
7. «Їм від народження років»;
8. «Мають якісь хвороби чи ні»;
9. «З тих дітей кого в оклад покласти або від того звільнити».

Варто зазначити, що в третьому стовпці, де вказували дані про майно та родичів, також була інформація про рід занять інвалідів. Наприклад, у Харкові проживав 40-річний Дмитро Дем'янов син Ничипоренко, «обома ногами і правою рукою каліка, ходить на колінах, виключений з окладу під час минулої в 763 році ревізії», але при цьому він займався кравецьким ремеслом і торгував тютюном (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, спр. 39, арк. 495). Це радше було винятком, тому що, як правило,

каліки не працювали. Багато з них не мали дітей, хоча в тих, хто мав, діти зазвичай були здорові. І навпаки, у здорових батьків матеріали перепису фіксують дітей-калік від народження.

За всю ревізію знайшлося два випадки ідентичних каліцтв у батьків і дітей, причому обидва в слободі Межирич Лебединського округу: 25-річний Петр Юхимів син Литвиненко та його 1-річний син Микита були повністю сліпі (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, спр. 39, арк. 602 зв.); Юхим Іванів син Логовиченко (27 років) мав «від природи спотворену» ліву руку, а його син Іван (1 року) — праву (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, спр. 39, арк. 596 зв.).

Найпоширенішим каліцтвом була сліпота на обидва ока. Наприклад, у м. Харків загальна кількість зафіксованих осіб з фізичними та/або психічними вадами становила 35, з них 11 були сліпі (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, спр. 39, арк. 493 зв.-500). Така ж тенденція простежується і в інших містах та округах Харківського намісництва. На другому місці — «старість і дряхлість». Середній вік жебраків та калік, згідно з відомістю, становив від 60 років і вище (чимало з них досягали 80-річного віку), тому їхні хвороби були безпосередньо пов'язані з віковими змінами організму. Серед найстарших можна назвати 106-річного Лук'яна Трофимова сина Симоненка з м. Суми та Манойла Васильєва сина Лютого з Верхньої Сироватки Сумського округу. Вони були «сліпими, старими та дряхлими», причому перший також мав «ломотну» хворобу, а другий — глухоту (ДАКхО, ф. 31, оп. 141, спр. 39, арк. 740 зв.-742).

Деякі назви захворювань, звичайно, відрізнялися від сучасних. «Ломотною» хворобою раніше називали ревматизм, «падучою» — епілепсію, а «французькою хворобою» — сифіліс. Іншими назвами сифілісу були «спотворений ніс» і «застарілі французькі рани». Досить поширені були психічні розлади, які записували в ревізії як «божевілля», «недоумкуватість», «біснуватість», «без розуму», «одержимість» тощо. Необхідно зазначити, що до таких людей часто відносили глухих (або глухонімих), тому що через свою особливість вони не могли комунікувати з іншими.

Серед переліку захворювань трапляються назви, які складно ідентифікувати. Наприклад, «розслаблений» — тіло могло бути слабким з різних причин, «скалічений живоною хворобою» — це могли бути виразка, цироз та багато інших захворювань, «кривий» — це поняття можна віднести як до проблем з опорно-руховим апаратом, так і з очима. У 50-річного жителя с. Ковалівка Краснокутського округу було зафіксовано «випадіння живота» (ДАКхО, ф. 31, ор. 141, spr. 39, ark. 520) — «діагноз», що може тлумачитися багатозначно.

У четвертому стовпці Генеральної відомості іноді вказували інформацію не тільки про каліцтва людини, але й про те, що стало причиною їх отримання. Наприклад, у м. Краснокутськ у 20 % калік була застаріла цинга, і через це вони погано володіли ногами або всім корпусом (ДАКхО, ф. 31, ор. 141, spr. 39, ark. 511–512), а кілька осіб у різних поселеннях мали травми від удару громом.

Після складання Генеральної відомості на жебраків та калік Харківського намісництва було сформовано ще дві відомості: в першу записували тільки тих осіб, які за результатами ревізії не були включені до подушного окладу, а в другу тих, які після проведення перепису виявилися здоровими. У Харкові та окрузі до першої відомості потрапили 50 осіб, до другої — 10 (ДАКхО, ф. 31, ор. 141, spr. 39, ark. 798, 923 zv.). Найбільше їх було в Сумській окрузі — 460 калік проти 69 здорових (ДАКхО, ф. 31, ор. 141, spr. 39, ark. 907 zv., 956). Загалом у Харківському намісництві жебраків та калік, не включених до окладу, виявилось 1 925 осіб, здорових — 514 осіб (ДАКхО, ф. 31, ор. 141, spr. 39, ark. 922 zv., 965 zv.).

Жінок у матеріалах цієї ревізії майже немає. Чи не єдиним винятком була Тетяна Федорова донька, без прізвища, дівчиця 80 років із м. Білопілья, «сліпа на обидва ока» (ДАКхО, ф. 31, ор. 141, spr. 39, ark. 498). Майже повну відсутність фіксації жіночого населення можна пояснити тим, що в такому обліку не було особливої зацікавленості, бо жінки не сплачували податки, і їх вносили в ревізійські казки лише для статистики.

Окремо слід розглянути ситуацію із вдовами, які мали синів-інвалідів. Наприклад, однодворка Настасія Акулшина зі слободи

Борової Харківської округи повідомляла, що згідно з третьою ревізією її чоловік та два малолітні сини були включені до подушного окладу, але чоловік уже помер, орної землі в них дуже мало, а старший син 19-ти років не володіє однією рукою і ногою, тому й працювати теж не може. У зв'язку з цим вона просила провести медичний огляд її сина та звільнити його від подушного окладу. Прохання було подано до Харківської Казенної палати 28 квітня 1782 р., заслухано 11 травня, а в його задоволенні відмовлено. Настасії було наказано залишатися на місці свого проживання, а той, хто користувався їхньою землею замість скаліченого сина, мав платити за нього податок. Такий же наказ отримав односелець Акулшиної — однодворець Іван Митрофанов, який був самотній і повністю сліпий, проте мав орну землю (ДАКхО, ф. 31, ор. 141, spr. 39, ark. 51–53). Як бачимо, для однодворців проблема утримання односельців-інвалідів не була тягарем, оскільки в умовах існування сябренного землеволодіння земельні наділи інвалідів односельці використовували на умовах виплати щорічного подушного податку замість власника.

Звичайно, не всі каліки, що мали землі, обов'язково включалися до подушного окладу. 16-річний божевільний Наум Гречка з Харкова мав дім і невелику частину землі та проживав разом з батьком. Однак він не міг сплачувати податок за сина «через велику убогість», тому Наум був виключений з окладу в 1779 р. (ДАКхО, ф. 31, ор. 141, spr. 39, ark. 795 zv.). Хоча такі приклади, коли справу про виключення калік з подушного окладу розглядали персонально, поодинокі. Більша частина калік не мала ні дому, ні землі, ні родичів.

Завершують ревізьку казку відомості про циган, що проживали на території Харківського намісництва, зокрема й інформацію, якими привілеями вони користувалися і до якого стану належали до перепису або виявили бажання записатися після нього. За результатами ревізії 41 особа «з циган» перейшла до стану військових обивателів, а 444 особи залишалися в своєму 7-гривенному окладі. Переписані поіменно були тільки охочі записатися до військових обивателів, щодо інших було наведено лише загальну статистику з ревізької казки циган Харківського намісництва 1782 р. (ДАКхО, ф. 31, ор. 141, spr. 51).

Більшість циган не користувалася жодними привілеями, не мала дому й землі, а займалася переважно обміном та продажем коней (DAKhO, f. 31, op. 141, spr. 39, ark. 969–972).

Отже, ретельний аналіз підсумкових результатів переписів у поєднанні з поточною діловодною документацією дозволяє простежити еволюцію формуляра ревізької казки та встановити принципи фіксації персональних та антропометричних даних в умовах, коли такі переписи проводили в регіоні вперше. Дослідження поточної діловодної документації, що утворилася внаслідок листування Харківської Казенної палати з уповноваженими представниками від кожного повіту, дозволяє зробити висновки про якість виконання чиновниками своїх обов'язків за здійснення контролю на різних етапах проведення ревізії. Відомості про калік, що їх надавали до Казенної палати разом із рапортами, дають змогу порівняти умови життя таких людей та ставлення влади до них в окремих повітах, містах або слободах Харківського намісництва.

Аналіз матеріалів четвертої ревізії жебраків і калік Харківського намісництва показав, що ці документи є цінним джерелом не лише для історико-демографічних, а й для генеалогічних та просопографічних досліджень, оскільки описують окрему соціальну категорію в динаміці, демонструючи зміни, що відбулися в міжревізійний період. Ревізькі казки на калік та жебраків містять персональну інформацію, яка зазвичай не потрапляла до церковно-статистичних джерел — метричних книг та екстрактів. Враховуючи те, що в метричних книгах за 1780-ті рр. ще не фіксували причину смерті, а з інших джерел (наприклад, приходських літописів, за умови їх збереженості в архіві) можна дізнатися тільки про масштабні епідемії, розглянуті казки містять унікальну інформацію про захворювання серед населення Слобожанщини наприкінці XVIII ст., а також додаткові персональні дані, які можуть бути корисні в різних наукових студіях.

Список джерел та літератури / References

- Vojko, A. V. *Pivdenna Ukraina ostann'oi chverti XVIII st.: Analiz dzherel*. Kyiv, 2000. (In Ukrainian)
- Бойко, А. В. *Південна Україна останньої чверті XVIII ст.: Аналіз джерел*. Київ, 2000.
- Derzhavnyj arkhiv Kharkivs'koi oblasti (DAKhO), f. 31, op. 141, spr. 39. Revizskie skazki na kalem po okrugam Har'kovskogo namestnichestva. 1782 g. (In Russian)
- Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 31, оп. 141, спр. 39. Ревизские сказки на калек по округам Харьковского наместничества. 1782 г.
- Derzhavnyj arkhiv Kharkivs'koi oblasti (DAKhO), f. 31, op. 141, spr. 51. Revizskie skazki na cygan po okrugam Har'kovskogo namestnichestva. 1782 g. (In Russian)
- Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 31, оп. 141, спр. 51. Ревизские сказки на цыган по округам Харьковского наместничества. 1782 г.
- Everett, J. B. The Imperial Russian Revision Lists of the Eighteenth and Nineteenth Centuries. *Slavic and East European Information Resources*, vol. 19, 2018, pp. 49–67.
- Feldblyum, B. Russian Revision Lists: A History. *Avotaynu*, vol. XIV, no. 3, 1998, pp. 59–69.
- Hed'o, A. Materialy revizijnoho perepysu naseleння iak dzherelo z istorii inozemnykh kolonistiv Donbasu (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Donets'koi oblasti). *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv [Scientific Notes. Collection of Works of Young Scientists and Graduate Students]*, t. 19, kn. I, 2009, s. 551–562. (In Ukrainian)
- Гедьо, А. Матеріали ревізійного перепису населення як джерело з історії іноземних колоністів Донбасу (за матеріалами Державного архіву Донецької області). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, т. 19, кн. I, 2009, с. 551–562.
- Honcharova, N. O. Reviz'ki skazky hrets'kykh poselen'. U: O. H. Velychko (avt.-uporiad.) ta in. *Zaporiz'kij arkhiv. Studii z istorii hrekiv Pivdnia Ukrainy XVIII–XX st.* Zaporizhzhia, 2003, s. 8–15. (In Ukrainian)
- Гончарова, Н. О. Ревізькі сказки грецьких поселень. У: О. Г. Величко (авт.-упоряд.) та ін. *Запорізький архів. Студії з історії греків Півдня України XVIII–XX ст.* Запоріжжя, 2003, с. 8–15.
- Instrukcija Slobodskoj gubernii gubernatoru s Gubernskoj i Provincial'nymi kanceljarijami (№ 12.430 ot 6 ijulja 1765 g.). *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii*. Sobr. I, t. XVII. Sankt-Peterburg, 1830, s. 181–189. (In Russian)

Инструкция Слободской губернии губернатору с Губернскою и Провинциальными канцеляриями (№ 12.430 от 6 июля 1765 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. I, т. XVII. Санкт-Петербург, 1830, с. 181–189.

Kabuzan, V. M. *Narodonaselenie Rossii v XVIII — pervoj polovine XIX v. (po materialam revizij)*. Moskva, 1963. (In Russian)

Кабузан, В. М. *Народонаселение России в XVIII — первой половине XIX в. (по материалам ревизий)*. Москва, 1963.

Karazin, V. N. Ob'jasnenie podrobnoj tablicy obstojatel'stv narodonaselenija v Slobodsko-Ukrainskoj gubernii i sravnenie vyvodimyh iz nee perechnej (rezul'tatov) s podobnymi im, izvlechennymi iz takovyh zhe obstojatel'stv prochih gubernij Rossijskoj Imperii i drugih zemel' Evropy. V: *Sochinenija, pis'ma i bumagi V. N. Karazina, sobrannye i redaktirovannye prof. D. I. Bagaleem*. Har'kov, 1910, s. 382–394. (In Russian)

Каразин, В. Н. Объяснение подробной таблицы обстоятельств народонаселения в Слободско-Украинской губернии и сравнение выводимых из нее перечней (результатов) с подобными им, извлеченными из таковых же обстоятельств прочих губерний Российской Империи и других земель Европы. В: *Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем*. Харьков, 1910, с. 382–394.

Kirilov, I. K. *Cvetushhee sostojanie vsrossijskogo gosudarstva...*, kn. 1–2. Moskva, 1831. (In Russian)

Кирилов, И. К. *Цветущее состояние всероссийского государства...*, кн. 1–2. Москва, 1831.

Lykova, V. V. Rev'z'ki skazky iak dzherelo do sotsial'no-ekonomichnoi istorii Pivdennoi Ukrainy pershoi polovyny KhIKh st. (1795–1835 rr.). *Naukovi pratsi istorичного fakultetu Zaporiz'koho derzhavnogo universytetu [Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University]*, ур. XXI, 2007, s. 345–351. (In Ukrainian)

Ликова, В. В. Ревізькі сказки як джерело до соціально-економічної історії Південної України першої половини XIX ст. (1795–1835 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, вип. XXI, 2007, с. 345–351.

O vvedenii revizii, o raspredelenii sodержanija vojska po chislu dush, ob opredelenii voinskih i izbranii zemskih komissarov dlja zavedovanija vseh sborov s krest'jan dlja sodержanija vojska, i o schet zemskih komissarov v sobiraemyh imi den'gami i pripasah. Imennoj ukaz (№ 3245 ot 26 nojabrja 1718 g.). *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii*. Sobr. I, t. V. Sankt-Peterburg, 1830, s. 597. (In Russian)

О введении ревизии, о распределении содержания войска по числу душ, об определении воинских и избрании земских комиссаров для заведования всех сборов с крестьян для содержания войска, и о счет земских комиссаров в собираемых ими деньгами и припасах. Именной указ (№ 3245 от 26 ноября 1718 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. I, т. V. Санкт-Петербург, 1830, с. 597.

Об учинении во всей Империи новой ревизии. Manifest (№ 15.278 от 16 ноября 1781 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. I, т. XXI. Санкт-Петербург, 1830, с. 304–306. (In Russian)

Об учинении во всей Империи новой ревизии. Манифест (№ 15.278 от 16 ноября 1781 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. I, т. XXI. Санкт-Петербург, 1830, с. 304–306.

Pod'japol'skaja, E. P. Revizskie skazki kak istoricheskij istochnik. V: *Akademiku Borisu Dmitrievichu Grekovu ko dnju semidesjatiletija*. Moskva, 1952, s. 311–321. (In Russian)

Подъяпольская, Е. П. Ревизские сказки как исторический источник. В: *Академику Борису Дмитриевичу Грекову ко дню семидесятилетия*. Москва, 1952, с. 311–321.

Uchrezhdenija dlja upravlenija Gubernij Vserossijskoj Imperii chast' pervaja (№ 14.392 от 7 ноября 1775 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. I, т. XX. Санкт-Петербург, 1830, с. 240–241. (In Russian)

Учреждения для управления Губерний Всероссийской Империи часть первая (№ 14.392 от 7 ноября 1775 г.). *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. I, т. XX. Санкт-Петербург, 1830, с. 240–241.

Olena Vorotyntseva

PhD student in History

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: helenahr88@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8427-3027>

DOCUMENTING VAGRANTS AND 'CRIPPLES' IN LATE-18TH-CENTURY SLOBODA UKRAINE (EVIDENCE OF REVISION LISTS FROM THE KHARKIV VICEROYALTY)

The article is concerned with issues of population counting and taxation in Sloboda Ukraine towards the end of the 18th century. The purpose of the study is to analyze the evidential value of primary census documents (revision lists, literally 'revision tales,' revizki kazky) and accompanying administrative records from the period of the Kharkiv Viceroyalty, with a particular focus on the category of vagrants and 'cripples.' The author outlines the main phases in the evolution of the census procedure, taking into account its distinctive regional features. It is demonstrated that a reliable categorization of population for tax purposes was introduced in Sloboda Ukraine no earlier than the first quarter of the 18th century. Throughout the century, population counting in the region remained variable in form and approach to the recording of individual information and verification of census results. The fourth 'revision' (1782–1783) covered the entire taxable population of the region and most of the non-taxable social groups that had not previously been subject to population counts. In addition to the standard census information, revision lists produced in the last two decades of the 18th century contained supplemental biographical data that make it possible to sketch out collective portraits of individual social groups. The vagrants and 'cripples' of Sloboda Ukraine are represented in these statistical records as a numerous population category that required the attention and care of local authorities. Using methods of source criticism, the author was able to identify characteristics of population counting related to the functioning of the regional bureaucratic apparatus. The article expands the range of mass sources that can be used in historical-demographic, genealogical, and prosopographic research, as well as in the study of the history of medicine and everyday life of marginalized groups in Sloboda Ukraine.

Keywords: Sloboda Ukraine, revizki kazky, censuses, population counting, 'cripples', vagrants, Kharkiv Viceroyalty.

Текст надійшов до редакції 12.09.2024.

The text was received by the editors 12.09.2024.

Текст затверджено до друку 05.11.2024.

The text is recommended for printing 05.11.2024.